अर्बुदः काद्रवेयः सर्पः। ग्रावाणः, जगती, ५,७,१४ त्रिष्टुप्।

प्रैते वदन्तु प्र वयं वदाम ग्रावभ्यो वाचं वदता वदद्भ्यः।

यदद्रयः पर्वताः साकमाशवः श्लोकं घोषं भरथेन्द्राय सोमिनः॥ १०.०९४.०१

एते- इमे चित्तस्थैर्यप्रतीका ग्रावाणः। ग्राव्णामर्थद्वयं श्रुतौ। क्वचिद्ग्रावाणो जडप्रतीकाः। क्वचित्तु येन चित्तस्थैर्येण ध्याने रसो निष्पादितः स एवार्थः। प्र- प्रकर्षेण। वदन्तु- शब्दयन्तु। मन्त्रं ब्रुवन्त्विति भावः। वयम्। ग्रावभ्यः- रसनिष्पादकस्थैर्यप्रतीकग्राव्णामर्थाय। प्र- प्रकर्षेण। वदाम- मन्त्रं ब्रवाम। वदद्भ्यः। वाचम्- मन्त्रम्। वदत। अद्रयः पर्वताः- हे चित्तस्थैर्यप्रतीका ग्रावाणः। साकम्- युगपत्। आशवः- क्षिप्राः। सोमिनः- रसनिष्पादकाः सन्तः। इन्द्राय- परमेश्वराय। घोषं श्लोकम्- उच्चैर्मन्त्रम्। भरथ- धारयथ। अनेन यत्र यत्र ग्राव्णां शब्दो वर्ण्यते तत्र तत्र चित्तस्थैर्येण कृतमन्त्रजप एव निर्दिष्टार्थ इति ज्ञायते॥१॥

एते वदन्ति शतवत्सहस्रवदभि क्रन्दन्ति हरितेभिरासभिः।

विष्ट्वी ग्रावाणः सुकृतः सुकृत्यया होतुश्चित्पूर्वे हविरद्यमाशत॥ १०.०९४.०२

हरितेभिः- आकर्षणशक्तिभूतैः। आसभिः- मुखैः। एते- इमे चित्तस्थैर्यप्रतीका ग्रावाणः। शतवत्- प्रभूतमन्त्रान्। वदन्ति- ब्रुवन्ति। सहस्रवत्- प्रभूतमन्त्रान्। अभि क्रन्दन्ति- शब्दयन्ति। विष्ट्वी- व्याप्य । सुकृतः- शोभनकर्माणः। ग्रावाणः। सुकृत्यया- शोभनकर्मणा। होतुः- देवाह्वातुः। पूर्वे- पूर्वम्। अद्यम्- अनुभवयोग्यम्। हविः- हव्यम्। आशत- अनुभवत॥२॥

एते वदन्त्यविदन्नना मधु न्यूङ्खयन्ते अधि पक्व आमिषि।

वृक्षस्य शाखामरुणस्य बप्सतस्ते सूभर्वा वृषभाः प्रेमराविषुः॥ १०.०९४.०३

एते- इमे ग्रावाणः। अना- स्वास्येन। मधु- रसम्। अविदन्- लभन्ते। पक्वे। आमिषि- आ समन्तात् सेचने वृष्टाविति भावः। श्लेषणे। स्पर्धायां वा। मिष सेचने। मिष श्लेषणे। मिष स्पर्धायाम्।। न्यूंखयन्ते- जनाः शब्दं कुर्वन्तीव। वदन्ति- इमे ग्रावाणः शब्दयन्ति। अरुणस्य-

रोचमानस्य। वृक्षस्य- तरोर्भौमभोगप्रतीकस्य। शाखाम्। बप्सतः- भक्षयन्तः। भौमभोगमनुभवन्त इति भावः। सूभर्वाः- शोभनभक्षाः। वृषभाः- वर्षकाः। ते- अमी ग्रावाणः। प्र- प्रकर्षेण। ईम्- एनं सोमं रसं प्रति। अराविषुः- शब्दमकुर्वन्॥३॥

बृहद्वदन्ति मदिरेण मन्दिनेन्द्रं क्रोशन्तोऽविदन्नना मधु।
संरभ्या धीराः स्वसृभिरनर्तिषुराघोषयन्तः पृथिवीमुपब्दिभिः॥ १०.०९४.०४

मदिरेण- तृप्तिकरेण। मन्दिना- हर्षकरेण रसेन। इन्द्रम्- परमेश्वरम्। क्रोशन्तः- शब्दयन्तः। बृहत्- महत्। वदन्ति- ब्रुवन्ति। अना- आस्येन। मधु- रसम्। अविदन्- लेभिरे। संरभ्य- संरब्धा भूत्वा। उपब्दिभिः- शब्दैः। पृथिवीम्- भूमिम्। आघोषयन्तः- शब्दयन्तः। धीराः। स्वसृभिः- स्वतः सरणशीलाभिर्धाराभिः। अनर्तिषुः- ननृतुः॥४॥

सुपर्णा वाचमक्रतोप द्यव्याखरे कृष्णा इषिरा अनर्तिषुः।
न्य१ङ्गि यन्त्युपरस्य निष्कृतं पुरू रेतो दधिरे सूर्यश्चितः॥ १०.०९४.०५

सुपर्णाः- शोभनपतनशीलाः। मुमुक्षवः। सुपर्णो मुमुक्षुप्रतीकः श्रुतौ। द्यवि- हृदयाकाशे। वाचम्- मन्त्रम्। उप- उपलक्ष्य। अक्रत- अशब्दयन्। अखरे- व्रजे। इषिराः- गतिशीलाः। कृष्णाः- कृष्णसाराः। कृष्णसारो ज्ञानतृष्णाप्रतीकः श्रुतौ। अनर्तिषुः- ननृतुः। निष्कृतम्- ग्रावभिः पीडितम्। उपरस्य- उपलस्य। न्यक्- अधोमुखम्। सोमं रसम्। नि यन्ति- निगमयन्ति। सूर्यश्चितः- सूर्यप्रकाशाः। पुरु- बहु। रेतः- सोमं रसम्। दधिरे- धारयन्ति॥५॥

उग्रा इव प्रवहन्तः समायमुः साकं युक्ता वृषणो बिभ्रतो धुरः।
यच्छ्वसन्तो जग्रसाना अराविषुः शृण्व एषां प्रोथथो अर्वतामिव॥ १०.०९४.०६

धुरः- भारम्। बिभ्रतः- धारयन्तः। वृषणाः- वर्षकाः। युक्ताः- युञ्जानाः। उग्रा इव- उद्गूर्णा इव। प्रवहन्तः- रसं धारयन्तः। साकम्- युगपदेव। समायमुः- आयता भवन्ति। यत्- यदा। श्वसन्तः- प्राणयुक्ताः। जग्रसानाः- रसं गृह्णन्तः। अराविषुः- शब्दयन्ति। एषाम्- एतेषां शब्दः। अर्वताम्- अश्वानाम्। प्रोथथः- शब्दः। इव। शृण्वे- श्रूयते॥६॥

दशावनिभ्यो दशकक्ष्येभ्यो दशयोक्रेभ्यो दशयोजनेभ्यः।

दशाभीशुभ्यो अर्चताजरेभ्यो दश धुरो दश युक्ता वहद्भ्यः॥ १०.०९४.०७

दशावनिभ्यः-कर्मगन्तृदशाङ्गुळ्युपलक्षितशोभनकर्मसंबन्धिभ्यः ।दशकक्ष्येभ्यः-

कर्मप्रकाशकदशाङ्गुळ्युपलक्षितशोभनकर्मसंबन्धिभ्यः ।दशयोक्रेभ्यः-

सुबन्धनकारिदशाङ्गुळ्युपलक्षितशोभनकर्मसंबन्धिभ्यः ।

दशयोजनेभ्यः- दशयोजनकार्यङ्गळ्युपलक्षितशोभनकर्मसंबन्धिभ्यः ।

दशाभीशुभ्यः- कर्मव्यापकदशाङ्गळ्युपलक्षितशोभनकर्मसंबन्धिभ्यः ।

अजरेभ्यः- अविनाशं गतेभ्यः। दश धुरः- प्रभूतधारणाः। दश युक्ताः- प्रभूतयोगान्। वहद्भ्यः- धारयद्भ्यः। अर्चत- नमस्कुरुत ॥७ ॥

ते अद्रयो दशयन्त्रास आशवस्तेषामाधानं पर्येति हर्यतम्।

त ऊं सुतस्य सोम्यस्यान्धसोंऽशोः पीयूषं प्रथमस्य भेजिरे॥ १०.०९४.०८

ते- अमी। अद्रयः- ग्रावाणः। दशयन्त्रासः- दशाङ्गुळ्युपलक्षितशोभनकर्मवन्तः सन्तः। आशवः- क्षिप्राः। तेषाम्- ग्राव्णाम्। हर्यतम्- आकर्षकम्। आधानम्- प्रक्षेपणम्। पर्येति- परितो गच्छति। ते- ग्रावाणः। सुतस्य- निष्पादितस्य। अंशोः सोम्यस्यान्धसः- रसानुभवस्य। प्रथमस्य- मुख्यस्य। पीयूषम्- अमृतम्। प्रथमम्। भेजिरे- प्रापुः ॥८ ॥

ते सोमादो हरी इन्द्रस्य निंसतेंऽशुं दुहन्तो अध्यासते गवि।

तेभिर्दुग्धं पपिवान्सोम्यं मध्विन्द्रो वर्धते प्रथते वृषायते॥ १०.०९४.०९

ते- अमी। सोमादः- रसानुभवकराः। इन्द्रस्य- ईशनाधिदैवतस्य। हरी- आकर्षणशक्तिप्रतीकाश्वौ। निंसते- चुम्बन्ति। अंशुम्- रसम्। दुहन्तः- निष्पादयन्तः। गवि- चिद्रश्मौ। अध्यासते- प्रतिष्ठिता भवन्ति। तेभिः- तैः। सोम्यं मधु- मधुरं रसम्। दुग्धम्- निष्पादितम्। पपिवान्- पीतवान्। इन्द्रः। वर्धते। प्रथते- विस्तीर्णो भवति। वृषायते- वर्षको भवति ॥९ ॥

वृषा वो अंशुर्न किला रिषाथनेळावन्तः सदमित्स्थनाशिताः।

रैवत्येव महसा चारवः स्थन यस्य ग्रावाणो अजुषध्वमध्वरम्॥ १०.०९४.१०

वृषा- वर्षकः। वः- युष्माकम्। अंशुः- सोमो रसः। किल। भवति। न रिषाथन- यूयमपि न रिष्यथ। इळावन्तः- मन्त्रवन्तः। सदमित्- सदैव। आशिताः- भोगवन्तः। स्थन- भवथ। रैवत्येव- शब्देन। महसा- तेजसा। चारवः- कल्याणाः। स्थन- भवथ। ग्रावाणः। अध्वरम्- ध्वररहितं सर्वभूतहितं कर्म। अजुषध्वम्- सेवध्वम्॥१०॥

तृदिला अतृदिलासो अद्रयोऽश्रमणा अश्थिता अमृत्यवः।

अनातुरा अजराः स्थामविष्णवः सुपीवसो अतृषिता अतृष्णजः॥ १०.०९४.११

तृदिलाः- शत्रुभेदकाः। अतृदिलासः- शत्रुभिरनिर्भिन्नाः। अद्रयः- ग्रावाणः। अश्रमणाः- अनायासाः। अशृथिताः- अशिथिलाः। अमृत्यवः- अविनष्टाः। अनातुराः- अरोगाः। अजराः- जरारहिताः। अमविष्णवः- विष्णुबलसमन्विताः। येषामामो बलं विष्णुः। विष्णुना विधृते भूमीति श्रुतेः। सुपीवसः- पुष्टाः। अतृषिताः- तृष्णारहिताः। अतृष्णजः- निस्पृहाः। स्थ- भवथ॥११॥

ध्रुवा एव वः पितरो युगेयुगे क्षेमकामासः सदसो न युञ्जते।

अजुर्यासो हरिषाचो हरिद्रव आ द्यां रवेण पृथिवीमशुश्रवुः॥ १०.०९४.१२

वः- ग्रावणां युष्माकम्। पितरः- पितृभूताः पर्वताः। तेपि स्थैर्यप्रतीकाः। युगेयुगे। ध्रुवा एव- स्थिरा एव। क्षेमकामासः- मङ्गळकामाः। सदसः- सदांसि। न- सम्प्रति। युञ्जते- संयोजयन्ति। अजुर्यासः- जरारहिताः। हरिषाचः- रससम्भक्तारः। हरिद्रवः- रसद्रावका रसनिष्पादकाः। रवेण- शब्देन। द्यां पृथिवीम्- द्यावापृथिव्यौ। आ अशुश्रुवुः- समन्तात् श्रावयन्ति॥१२॥

तदिद्वदन्त्यद्रयो विमोचने यामन्नञ्जस्पा इव घेदुपब्दिभिः।

वपन्तो बीजमिव धान्याकृतः पृञ्चन्ति सोमं न मिनन्ति बप्सतः॥ १०.०९४.१३

तदित्- तस्मिन्नेव। विमोचने- रसविमोचने। अद्रयः- ग्रावाणः। यामन्- मार्गे। अञ्जस्पाइव- अञ्जसा रक्षकाः। उपब्दिभिः- शब्दैः। वदन्ति- ब्रुवन्ति। धान्याकृतः- कृषीवलाः। बीजं वपन्त

इव। सोमम्- रसम्। पृञ्चन्ति। बप्सतः- रसमनुभवन्तः। न मिनन्ति- रसं न हिंसन्ति। रसमहिंसन्त एवानुभवन्तीति भावः ॥१३॥

सुते अध्वरे अधि वाचमक्रता क्रीळयो न मातरं तुदन्तः।
वि षू मुञ्चा सुषुवुषो मनीषां वि वर्तन्तामद्रयश्चायमानाः॥ १०.०९४.१४

अध्वरे- ध्वररहिते उपासने। अधि। सुते- रसे निष्पन्ने। ग्रावाणः। मातरम्- जननीम्। क्रीळयः- लीलया। तुदन्तः- हस्तैस्ताडयन्तः शिशव इव। वाचमक्रत- शब्दमकुर्वन्। सुषुवुषः- रसनिष्पादकस्य ग्राव्णः। मनीषाम्- धियम्। सु- सुष्ठु। वि मुञ्च। चायमानाः- पूज्याः। अद्रयः- ग्रावाणः। वि वर्तन्ताम्- प्रवर्तन्ताम् ॥१४॥